

HANBELÎ GELENEĞİN TEMSİLCİLERDEN İBN BATTA’NIN (Ö. 387/997) İTİKÂDÎ ve MEZHEBÎ GÖRÜŞLERİ*

Anas Ihsan JAMEEL¹

ÖZET

Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) nispetle onun fikirleri etrafında teşekkül etmeye başlayan Hanbelîlik, Müslüman toplumda “Ehl-i Sünnet’in dört fikh mezhebinden biri” olarak şöhret bulmuş olmasına rağmen kendine özgü itikâdî fikirleriyle de itikâdî-fikhî bir mezhep hüviyetindedir. Erken dönemlerden itibaren Merrûzî (ö. 275/888), Hallâl (ö. 311/923) gibi âlimlerin katkıda bulunduğu Hanbelî geleneğin 4./10. yüzyıl âlimlerinden biri de İbn Batta (ö. 387/997)’dir. İbn Batta, *el-İbâne ‘an Şerî’ati’l-Firkati’n-Nâciye ve Mücânebeti’l-Firaki’l-Mezmûme* ve *eş-Şerh ve’l-İbâne ‘alâ Usûli’s-Sünne ve’l-Diyâne ve Mücânebetü’l-Muhâlifîn ve Mübâyenetü Ehl-i’l-Ehvâi’l-Mârikîn* adlı eserleriyle tanınmaktadır. İbn Batta eserlerinde diğer mezheplere karşı bilhassa Hariciler, Mu‘tezile, Mürcie ve Cehmiyye’ye karşı tekfirci tavrını da açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı, İbn Batta’nın mezkûr eserleri çerçevesinde itikâdî ve mezhebî görüşlerinin İslam Mezhepleri Tarihi metoduna uygun bir biçimde incelenmesidir. Çalışmada öncelikle İbn Batta’nın hayatı ve yaşadığı dönemin dinî ve siyasî durumu hakkında bilgi verilmiş ve akabinde itikâdî görüşleri iman, tevhid, nübüvvet, kaza kadar konuları çerçevesinde incelenmiştir. Diğer mezheplere dair görüşleri bağlamında 73 fırka tasnifine yönelik yaklaşımı ve Şia, Haricilik, Mu‘tezile, Cehmiyye ve Mürcie fırkalarıyla ilgili değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Son olarak Ma‘bed el-Cühenî (ö. 80/699), Gaylân ed-Dimeşkî, (ö. 106/724), Ca’d b. Dirhem (ö. 124/742), Cehm b. Safvân (ö. 128/745-746), Ebû Hanife (ö. 150/767), Bişr el-Merîsî (ö. 218/833), Kerâbîsî (ö. 248/862) gibi kendine özgü itikâdî ve fikhî yaklaşımlarıyla ismi öne çıkan tarihî şahsiyetler hakkındaki görüşleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Batta, Hanbelîlik, 4. asır, mezhep, Ahmed b. Hanbel

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlamakta olduğumuz olan, *el-Arâu’l-Mezhebiyye el-Akadiyye li-İbn Batta fi Kitâbihi eş-Şerh ve’l-İbâne / الإبانة و الشرح في كتابه العقيدة لابن بطّة* isimli yüksek lisans tezimizden üretilerek hazırlanmıştır.

¹ Anas Ihsan Jameel, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Arapça Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, anaschey96@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1675-1649.

The THEOLOGICAL and SECTARIAN VIEWS of IBN BATTAH (D. 387/997), ONE of the REPRESENTATIVES of the HANBALI TRADITION

ABSTRACT

Hanbalism, attributed to Ahmad ibn Hanbal (d. 241/855), which began to take shape around his ideas although it is known in Muslim society as “one of the four Sunni fiqh schools, is also an ideological-legal school with its own unique beliefs. Ibn Battah (d. 387/997), one of the top four scholars of the Hanbali tradition, contributed to this tradition along with many other scholars such as Marruzi (d. 275/888) and Hallal (d. 311/923) from the early periods. Ibn Battah is known for his works, *al-Ibanah ‘an Shariah al-Firqah al-Najiyah wa Mujanabah al-Firaq al-Mazmumah* and *al-Sharh wal Ibanah ‘ala Usûl al-Sunnah wal Diyanah wa Mujanabah al-Mukhalifin wa Mubayanah Ahl al-Ahwa al-Mariqin*. In his works, Ibn Battah reveals his takfiri attitude against other sects especially Kharijites, Mu'tazila, Murji'ah and Jahmiyya. The aim of this study is to examine Ibn Battah's theological and sectarian views within the framework of his works in accordance with the methodology of the History of Islamic Sects. In the study, his theological views are examined within the framework of the concepts of faith, monotheism, prophethood. In the context of his views on other sects, his approaches to the classification of 73 sects and his evaluations of the Shia, Kharijites, Mu'tazila, Jahmiyya, and Murji'a sects have been analyzed. Finally, the views of historical figures such as Ma'bed al-Juhani (d. 80/699), Gaylan al-Dimashqi (d. 106/724), Ja'd ibn Dirham (d. 124/742), Jahm ibn Safwan (d. 128/745-746), Abu Hanifa (d. 150/767), Bishr al-Marisi (d. 218/833), and Qarabisi (d. 248/862), have been examined.

Keywords: *Ibn Battah, Hanbalism, 4.th century, sect, Ahmad ibn Hanbal*

1. GİRİŞ

Ahmed b. Hanbel'e, (İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 1/4-20; Zehebî, 1985: 11/177-358) nispetle Hanbelî mezhebi, günümüzde fıkıh mezhebi olarak şöhret bulmuş olmasına rağmen, itikâdî konularda da kendine özgü fikirleriyle önemi haiz bir mezheptir. (Hanbelî mezhebi hakkında bkz. İğde, 2016; Bulut, 2003) *Müsned* sahibi ve Ehl-i hadîs ekolünün önemli temsilcisi Ahmed b. Hanbel, Halku'l-Kur'ân konusundaki görüşleriyle ve kaleme aldığı *er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eseriyle itikadî alandaki görüşlerini ortaya koymuştur. Ahmed b. Hanbel'in temsilcisi olduğu Ehl-i Hadîs geleneği, gelenekçi, muhafazakâr bir din anlayışına sahip olduğundan, bu gelenekte Müslümanları dağılmaktan kurtarıp toplumsal hayatı Hz. Peygamber dönemine göre yeniden şekillendirme

gayesiyle sorunların çözümünü Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde arayan, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisten bağımsız bir re'ye karşı çıkan bir zihniyet hâkimdir. (Kutlu, 2010: 61) Bu bakımdan bu geleneğin ağırlık verdiği şey, hadislerin toplanması ve derlenip tasnif edilmesidir. Nitekim Ahmed b. Hanbel sonrasında talebeleri onun naklettiği hadis ve fetvaları toplayarak mezhebin teşekkülüne katkı sağlamışlardır. Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerinden Merrûzî, Hallâl (Hanbelî mezhebinde Hallâl'ın rolü ve onun görüşleri için bkz. Güler, 2022.) kendisine ulaşan ilmî mirasla, mezhebin kurumsallaşmasında ve sistematik hale gelmesinde ciddi bir rol üstlenmiştir. (Koca, 1997: 15/525-547)

Hanbelîliğin neşet ettiği Bağdat şehrinin (4./10.) yüzyılda Şîîler ve Hanbelîler arasındaki şiddetli çekişmelere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, 317/929 yılında Mekke'ye baskın düzenleyen Karmatîler, 327/939 yılında Bağdat'a girerek, halifenin yokluğundan istifadeyle şehri talan edip büyük tahribat vermişler, şehirde kalmanın kendileri için imkânsız olduğunu anlayınca da halifeden af dileyip anlaşma talep etmişlerdir. (İbn Kesîr, 1997: 15/109; Yılmaz, 2017: 128, 139) Şîîliği benimseyen Büveyhilerin 334/946 yılında Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra Şîî-Hanbelî çekişmesinin devam ettiği anlaşılmaktadır. (Hâlid Kebîr Allâl, t.y.: 60-72) 346/958 yılında yaşanan sahabeye küfür olayı ciddi gerginliklere neden olmuştur. (İbn Kesîr, 1997: 15/231) Büveyhiler her yıl Muharrem ayının 10. günü halkı Hz. Hüseyin'e matem tutmaya ve Zilhicce ayının 18. günü Gadîr-i Hum kutlamalarına zorlamıştır. (Hudari, 2003: 347-358; Yılmaz, 2017: 147-149) Bu süreçte İbn Batta, Bağdat'ta Hanbelî geleneğin önemli takipçilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın amacı İbn Batta'nın kaleme aldığı eserleri çerçevesinde itikâdî ve mezhebî görüşlerinin İslam Mezhepleri Tarihi metoduna uygun bir biçimde incelenmesidir.

2. İBN BATTÂ'NIN HAYATI

İbn Batta'nın tam ismi Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdan b. Ömer b. İsa b. İbrahim b. Sa'd b. Utbe b. Ferkad'dır. Ferkad Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabından biridir. (İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/144) İbn Batta'nın atalarından birinin ördek satışıyla meşgul olması dolayısıyla bu lakabla anıldığı düşünülmektedir. (Sem'ânî 1962: 2/262)

İbn Batta, 4 Şevval 304 / 31 Mart 917 günü Irak'ın Ukberâ köyünde doğmuştur. (İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/145; Köse, 1999: 19/358) 387 /997 yılında, 82 yaşında iken Muharrem ayında vefat edip, Aşure günü Ukberâ'da defnedilmiştir. (Sem'ânî, 1962: 1/368; Köse, 1999:

19/358) Çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Ukberâ'da geçiren İbn Batta'nın ailesi, bilhassa da babası, ilim ve kültür bakımından zengin bir çevreye sahipti. İbn Batta hadis âlimi olan babasından bazı hadisleri rivayet etmiştir. (es-Safedî, 2000: 1/37) İbn Batta, henüz 11-12 yaşlarındayken hadis öğrenmek üzere Bağdat'a gönderilmiştir. Bu, onun uzun yıllar devam edecek ilim yolculuğunun başlangıcı olmuştur. (Zehebî, 1985: 16/530) Henüz on beş yaşındayken fetva vermeye başladığı söylenen (İbnü'l-İmâd, 1986: 4/465) İbn Batta, Bağdat'tan sonra Mekke, Basra, Suriye gibi çeşitli yerlere giderek ilim tahsil etmiş, birçok âlim ve fakihle görüşmüştür. (İbn Asâkir, 1998: 38/107; İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/144; Köse, 1999: 19/358)

İbn Batta, fıkıh ve hadis ilmini döneminin önde gelen âlimlerinden almıştır. Hocaları arasında Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz el-Beğavî, Ebü'l-Kasım Ömer b. Hüseyin el-Hirekî, Hallâl'in talebesi olarak tanınan olan Ebû Bekir Abdülaziz b. Ca'fer, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ziyad en-Nisâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin el-Ecrî, Ebû Ca'fer el-Mansûr'un mevâlisî Yahya b. Muhammed b. Saîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhlet el-Attâr, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Ukberî, Ebû Talib Ahmed b. Nasr el-Hafız, Ebû Ali İsmail b. el-Abbâs el-Verrâk, İbn Ebî'l-'Ukâb ile bilinen Ebü'l-Kasım Ali b. Ya'kûb, Ebû Abdillâh Ahmed b. Ali el-Cüzcânî ve Ebû Ali İsmail b. Muhammed es-Saffâr gibi isimler bulunmaktadır. (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 12/100; İbn Asâkir, 1998: 38/105-106; Zehebî, 2003: 8/612)

İlim yolculuğunu tamamladıktan sonra memleketine dönüp kırk yıl boyunca memleketinde yaşayan İbn Batta, Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olarak şöhret bulmuş, (İbnü'l-Esir, 1985: 2/351) dindarlığıyla ve Ramazan, Kurban bayramları ile teşrîk günleri dışında tüm yılını hatta aşırı sıcak günleri bile oruçlu geçirmesiyle dikkat çekmiştir. (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 12/101-102; İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/146) Kaynaklarda İbn Batta'nın günlük kırk hadis rivayetiyle meşgul olduğu (Ebü'l-Yümn el-Uleymî, 1997: 2/293) ve Hanbelîlerin hadis ilminde Halâl, Gulâmu'l-Halâl'dan başka onun nakillerinden de faydalandıkları söylenmektedir. (Abdülkadir Bedrân, 1981: 52) Fıkıh ve hadisin dışında akâid ilmiyle de meşgul olduğu anlaşılan İbn Batta'nın ilimle meşguliyetiyle Bağdat'ta Sünnî-Şîî çatışmalarından uzak durmaya çalışsa da kaynaklarda bu çatışmalardan onun da etkilendiği bilgisi aktarılmaktadır. (İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/146)

İbn Batta'nın ilim meclislerine katılıp ondan ilim alanlar arasında ise Ebû Ali el-Hasan b. Şehab el-Ukberî, Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-

Ukberî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Bermekî, Ebû Bekr Ahmed b. Musa el-Roşnavî, Ebû'l-Kasım Abdülvahid b. Ali el-Ukberî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Atîkî, Ebû'l-Kasım Ali b. Ahmed el-Busrî, Ebû'l-Kasım Abdullâh b. Ahmed el-Ezherî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali el-Cevherî, Ebû'l-Kasım Abdülaziz b. Ali el-Ezcî gibi isimler bulunmaktadır. (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 12/100; İbn Asâkir, 1998: 38/106; Zehebî, 2003: 8/612) İbn Batta "muhaddis", "fakih", "imam", "İrak şeyhi" ve "hafız" olarak nitelendirilmesine rağmen, bazı âlimler, onun hadislerini hafızasındaki zayıflık nedeniyle zayıf olarak değerlendirmiştir. Bu âlimler arasında Hatib el-Bağdâdî, (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 12/100-105) Zehebî, (ez-Zehebî, 1967: 1/265; a. mlf., 1963: 3/15; a. mlf., 1997: 2/31; a. mlf., 1995: 1/233) İbn Hacer el-Askalânî, (İbn Hacer el-Askalânî, 1971: 4/112-113) İbnü'l-Esîr, (İbnü'l-Esîr, 1994: 7/493) İbnü'l-İmâd (İbnü'l-İmâd, 1986: 4/464) ve Muhammed b. Nâsirüddin el-Elbânî gibi isimler yer almaktadır. (el-Elbânî, 2010: 6/138)

İbn Batta'nın yüzün üzerinde eser kaleme aldığı söylenmektedir. (İbn Ebû Ya'lâ, 1952: 2/152; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, 1997: 2/296) *İbânetü's-Suğrâ* adıyla da bilinen *eş-Şerh ve'l-İbâne 'alâ Usûli's-Sünne ve'd-Diyâne ve Mücânebeti'l-Muhâlifin ve Mübâyeneti Ehl-i'l-Ehvâi'l-Mârikîn* (İbn Batta, 2017) adlı kitabı onun itikâdî görüşlerini ele aldığı meşhur eserlerindedir. Dört bölümden oluşan bu kitabın birinci bölümünde, sünnete sarılma, cemaatten ayrılmama, bid'atlardan kaçınma ve bunların sahiplerini kınama konularında ayet, hadis ve selefin sözlerine yer vermiştir. İkinci bölümde, Hanbelî mezhebine göre Ehl-i sünnet inancını açıklamıştır. Üçüncü bölümde ibadetler, muamelat, nikâh gibi fikhî meseleler ve bazı ahlâkî erdemler üzerinde durmuş ve son bölümde kendince bid'at olarak gördüğü muamelata ve sapkın olarak nitelendirdiği fırkalara yer vermiştir. İbn Batta *el-İbânetü'l-Kübra* olarak bilinen *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Firaki'l-Mezmûme* (İbn Batta, 2006) adlı diğer kitabında iman, imanın artması ve azalması, kader, insanın iradesi, Cehmiyye'ye cevap, Sahabenin fazileti konularını dört ana başlıkta ele almıştır.

İbn Batta'nın basılmış eserleri arasında *İbtâlü'l-Hiyâl* (İbn Batta, 1996) ve *Seb'üne Hadîsen fi'l-Cihâd* (İbn Batta, 2020) adlı eserler de yer almaktadır. Ayrıca biyografisinde zikredilen ancak günümüze ulaşmayan diğer eserleri arasında *es-Sünen*, *el-Menâsik*, *el-İmam Dâmin*, *el-İnkâr 'alâ Men Kassa bi-Kütübi's-Suhufi'l-Ülâ*, *en-Nehy 'an Salâti'n-Nâfile ba'del-Asr ve Ba'del-Fecr*, *Tahrîmü'n-Nemîme*, *Salâtü'l-Cemâ'a*, *Men 'u'l-Hurûc ba'del-Ezân vel-İkâme li-Gayri Hâce*, *İcâbu's-Sadak bi'l-*

Halve, Fazlu'l-Mü'min, er-Red 'alâ Men Kâle el-Talâkü's-Selâse lâ Yeka'a, Salâtü'n-Nâfile fî Şehri Ramazan Ba'del-Mektûbe, Zemmü'l-Buhl, Tahrîmü'l-Hamr, Zemmü'l-Ginâ ve-l-İstima' ileyh, et-Teferrüd vel-Uzle, gibi eserler bulunmaktadır. (İbn Ebû Ya'la, 1952: 2/152; Ebü'l-Yümn el-Uleymî, 1997: 2/296)

3. İBN BATTANIN İTİKÂDÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. İmanın Mahiyeti

İbn Batta imanı, “peygamberlerin ve rasûllerin getirdiği şeriatî ve kutsal kitaplarda geçen sözleri, emirleri, yasakları tasdik etmek ve bunların Allah'tan olduğuna inanmak” (İbn Batta, 2017: 193) şeklinde tanımlamıştır. İmanın unsurlarını, “dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve rükûnlarla ameldir”, (İbn Batta, 2017: 193-194) şeklinde Ehl-i hadis geleneğine uygun bir şekilde ifade ettikten sonra imanın salih amellerle artıp, günahlarla azaldığını belirtmiştir. (İbn Batta, 2017: 193-194) İbn Batta'nın bu tanımı genel manada Hanbelî mezhebinin tanımıyla aynıdır. (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, 1986: 307; el-Berbehârî, 1993: 75; ed-Dakır, 1999: 114; Çelik ve Marulcu, 2023: 113-116) İbn Batta, imanın bir başlangıç noktasının olduğunu ancak artarken bir sonunun olmadığını ifade edip bu iddiasını “... İnananların imanı artsın...” (el-Müddessir 74/31; İbn Batta, 2017: 195) ayetiyle temellendirmiş ve Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde imanın, Mekke dönemindeyken sadece tasdik ve ikrar iken, Medine döneminde ise tasdik, ikrar ve amel olduğunu, dolayısıyla Medine döneminin Mekke dönemini nesh ettiğini söylemiştir. (İbn Batta, 2006: 1/283-284)

İbn Batta, Hallâl ve diğer Hanbelî âlimler gibi imanda istisnayı kabul etmiştir. (Hallâl, 1989: 1/593-601; İbn Batta, 2017: 195-197) İmanda istisnanın şüpheden değil, kesin inançtan kaynaklanması gerektiğini vurgulayarak, bu görüşünü, kabir selamındaki “inşallah biz de size kavuşacağız” ifadesiyle örneklendirmiş ve bu konuda herhangi bir şüphe olmadığını söylemiştir. Ona göre bu tür istisnalar, gelecekteki bir durum veya amellerin kabulü gibi hususlarda kullanılmıştır. “Allah kabul ederse inşallah, namaz kıldım” veya “İnşallah mü'min olarak ölürüm” gibi ifadeler buna örnektir. Çünkü kul, hangi halde öleceğini bilemez. İbn Batta bu görüşünü Kur'ân-ı Kerîm'in “Allah dilerse siz Mescid-i Haram'a güven içinde gireceksiniz.” (el-Fetih 48/27; İbn Batta, 2017: 195-199) ayetiyle temellendirir.

İslâm'ı ve imanı farklı şeyler olarak kabul eden İbn Batta, bu hususta sıklıkla kullanılan Hucurât suresindeki, “İnandık' diyen bedevilere “Siz iman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyin.” ayetini delil

olarak sunmuştur. (el-Hucurât 49/14; İbn Batta, 2017: 197) İbn Batta'nın naklettiği rivayetlere göre bir kimse günah işlediğinde iman ondan çıkar ve üzerinde gölge gibi durur. Günahı terk ettiğinde ise iman ona nâkıs bir şekilde geri döner. (İbn Batta, 2006: 1/335-336) İbn Batta başka bir yerde günah işleyen kimsenin İslâm'dan çıkmadığını savunur. Ona göre Allah kıyamet günü dilerse bu kimseyi cezalandırır dilerse de affeder. Ehl-i kible'den hiç kimse tekfir edilmez. Bu hususta Mu'tezile'ye karşı çıkan İbn Batta, Allahu Teâlâ'nın hata işleyen peygamberlerin bile olduğunu ifade edip, Hz. Âdem hakkındaki "Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı" (Taha 20/121; İbn Batta, 2017: 293) ayetinden hareketle, eğer Mu'tezile'nin dediği gibi olsa Âdem aleyhisselamın da tekfir edilmesi gerekeceğini ifade etmektedir. (İbn Batta, 2017: 293-294) İbn Batta her ne kadar Ehl-i kible'nin tekfir edilemeyeceğini söylese de Hanbelî geleneğe uygun bir şekilde, (Ebû Zehra, (t.y.): 145-146; Çelik ve Marulcu, 2023: 115) namazı terk edenin kâfir olduğunu ifade edip, (İbn Batta, 2006: 1/307) Hz. Peygamber'in "kul ile küfür arasında namazın terki vardır" (el-Müslim, 1954: 1/88) hadisiyle bu görüşünü desteklemiştir.

3.2. Tevhid

Sıfatlar konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde zikredilen Allahu Teâlâ'nın zatına ithafen kullanılan tüm sıfatların ta'til ve te'vil etmeksizin kabul edilmesi gerektiğini belirten İbn Batta, Berbehârî ve diğer Hanbelî âlimler gibi, (Berbehârî, 1993: 71, 81-84; Koç, 2020: 203-218) Allahu Teâlâ'nın Hayy, Nâlık, Semî'... olduğunu söylemiştir. (İbn Batta, 2017: 205-210, 235) Allahu Teâlâ'nın sıfatlarını ispat etmek için, "O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir." (Taha 20/7; İbn Batta, 2017: 206) "Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın." (el-En'am 6/59; İbn Batta, 2017: 209-210) vb. ayetlerini kullanmaktadır. İbn Batta'ya göre Allah Teâlâ'nın sıfatları ispat etme konusunda dikkat edilmesi gereken temel hususlar; her sıfatın gerçekliğiyle kabul edilip başka bir anlam ile te'vil edilmemesi, sıfatlar hakkında "nasıl", "neden" gibi soruların sorulmaması, sıfatların anlaşılabilmesi için bilinen bir şeye benzetilmemesi veya kıyaslanmaması ve örnek verilmemesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in veya ümmetin güvenilir âlimlerinden birinin açıklaması dışında sıfatların açıklanmaması ve yorumlanmamasıdır. (İbn Batta, 2017: 235)

İbn Batta'nın bu konudaki aktardıklarına göre, Allah Teâlâ'nın haberi sıfatlarının her birine iman etmek zorunludur. Söz gelimi Allahu Teâlâ'nın parmakları hakkında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Göğü bir parmağında, yeri bir parmağında tutar." rivayetini (Buhârî, 1987: 4/1812; İbn Batta, 2017: 236), O'nun ayağı hakkında, "Ayağımı ateşe koyar ve der ki: 'Kettun, kettun'" rivayetini (Buhârî, 1987: 4/1835; İbn Batta, 2017: 237) Onun eli hakkında "Allahu Teâlâ'nın sağ eliyle Âdem'in neslini sırtından aldı" (el-Müslim, 1954: 4/2043; İbn Batta, 2017: 238) rivayetini, O'nun yüzü hakkında "Adem'i kendi suretinde yarattı", (Buhârî, 1987: 5/2299; İbn Batta, 2017: 238) O'nun nefsi olması kulun kendisine ne kadar yaklaşırsa ona yaklaşması hakkında (Buhârî, 1987: 6/2694; İbn Batta, 2017: 248-249) "Rabbin günaha yaklaşmayan gence hayran kalır." (İbn Ebû Asım, 1980: 1/250; İbn Batta, 2017: 248) rivayetini delil olarak sunar. "Rahman arşa istiva etti" (Taha 20/5; İbn Batta, 2005: 7/168) ayetine ve naklettiği rivayetlere istinaden, Allah Teâlâ'nın bizzat arş üstünde olduğunu belirten İbn Batta, arşın ise yedi kat göğün ve suyun üzerinde olduğunu, arş yaratılmadan önce Allah Teâlâ'nın bulutlar üzerinde bulunduğunu ifade etmiştir. (İbn Batta, 2005: 7/168-170; İbn Batta, 2017: 207) Allah Teâlâ'nın her gece semaya indiğine dair görüşü de kabul eden İbn Batta bu konuda son söz olarak, "Allah'ın sıfatlarıyla ilgili her bilgiyi yorumlamaktan kaçınmak, hidayetin yoludur." (İbn Batta, 2017: 240) demiştir.

Ru'yetullah konusuna Hanbelî geleneğe (bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, 1986: 229-263; ed-Dakır, 1999: 116-117) benzer görüşler serdeden İbn Batta, mü'minlerin kıyamet günü Allahu Teâlâ'yı gözleriyle göreceğini kabul etmiştir. Ona göre mü'minler Allahu Teâlâ'ya hitap edecek ve aralarında herhangi bir engel olmayacaktır. Bu gerçeği inkâr eden kimse ise, Allah ve Resulünden uzak, Allah ve Resulü de ondan uzaktır. (İbn Batta, 2017: 211-213) "Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak", (el-Kıyâme 75/22-23; İbn Batta, 2005: 7/2) "Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır..." (Yûnus 10/26; İbn Batta, 2005: 7/6-7) ayetlerini bu hususta delil olarak göstermiştir.

3.3. Nübüvvet

İbn Batta'ya göre Allah Teâlâ bazı peygamberlere özel sıfatlar ve mucizeler vermiştir. Örneğin, İbrahim'i dost kılmış, İsa b. Meryem'i "Rûhullah" ve "Kelimetullah" olarak nitelendirmiş ve ona diğer peygamberlere verilmeyen ölüleri diriltme, hastaları iyileştirme vb. bazı mucizeler vermiştir. (İbn Batta, 2017: 246) İbn Batta'nın naklettiklerine

göre Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamberler arasında ilk yaratılan olup son gönderilen peygamberdir. Doğumunda annesi, onda parlayan bir nur görmüş, bu nur Şam sarayını aydınlatmıştır. Doğduğunda sünnetli doğmuş, arkasını önüymüş gibi görebilme yeteneğine sahip olmuştur. İsrâ ve Miraç vâkıasında, Hz. Peygamber (s.a.s.) Burak'a binerek Mescid-i Aksâ'ya yönelmiş, sonra semaya yükselip Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkmıştır. Allah Teâlâ, elini Hz. Peygamber'in omuzlarının arasına koyduğunda serinlik hissetmiş ve böylece geçmişte olanları ve gelecekte olacakları öğrenmiştir. Kıyamet günü Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah Teâlâ'ya en yakın, en sevgili ve en yüksek mertebeye sahip peygamber olacaktır. Arşta Allah'la birlikte oturacak ve mü'minler ondan şefaahat talep edecek ve o da onlara şefaahat edecektir. (İbn Batta, 2017: 268-276) İbn Batta, Allah Teâlâ'nın "...rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin" (el-İsrâ 17/79; İbn Batta, 2017: 276) ayetini bu bağlamda yorumlamıştır.

İbn Batta halku'l-Kur'ân konusundaki tartışmalarda da tavrını ortaya koymaktadır. Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrine karşı çıkan Ahmed b. Hanbel (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, 1986: 132-133; el-Berbehârî, 1993: 71; ed-Dakır, 1999: 132) gibi İbn Batta da her mü'minin şüphesiz ve kesin bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın kelamı, vahyi ve ilmi olup yaratılmış olmadığına inanması gerektiğini savunmaktadır. Bu hususta oldukça sert bir tavır sergileyen İbn Batta Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu fikrini tekfir sebebi olarak görmüştür. Ona göre, Kur'ân-ı Kerîm, ister yere, denize, taş, kâğıda veya başka bir materyale yazılmış olsun, ister yüksek sesle veya fısıltıyla okunsun Allah Teâlâ'nın kelamıdır ve yaratılmamıştır. Kim Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söyleyince veya Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğunu söyleyip yaratılmamış olduğunu açıkça belirtmezse ya da onun yaratılıp yaratılmadığı hususunda şüpheye düşerse veya dil ile yaratılmamış olduğunu söyler de kalben yaratılmış olduğuna inanırsa o kişi Allah Teâlâ'nın katında kâfir olmuştur, kanı helaldir. Allah Teâlâ ondan berîdir, o da Allah Teâlâ'dan berîdir. Hatta Kur'an'ın tek bir harfinin bile yaratılmış olduğuna inanmak bile kâfir olma sebebidir. Kim bu kişinin kâfir olduğunu söylemekte tereddüt ederse, o da kendisi gibi kâfirdir. (İbn Batta, 2017: 202-205) İbn Batta Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna dair görüşünü, Tevbe 9/6. ayetinde geçen "Allah'ın kelâmını işitebilmesi için" ifadesini ve Talâk 65/5. ayetinin "İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur." ifadesini delil olarak göstermektedir. (İbn Batta, 2017: 205) Ayrıca Hz. Peygamber'in "Allah'ın kelâmının diğer kelimelere olan üstünlüğü, Allah'ın yaratıklarına olan üstünlüğü gibidir." (et-Tirmizî, 1998: 5/34; İbn Batta, 2006 2/231) rivayetini delil olarak sunan İbn Batta, Kur'ân'ın

yaratıldığını söyleyen kişinin tevbe etmediği takdirde mürted gibi öldürülmesi gerektiğini savunur ve bu kişilerin miras alıp, miras bırakamayacaklarını, bu kişilerle evlenmenin, konuşmanın ve oturmanın caiz olmadığını söylemiştir. (İbn Batta, 2006 2/311-313, 253-256) Bu ifadelerde, İbn Batta'nın kendileri gibi düşünmeyenlere yaşam hakkı tanımayan bir tavrının Haricî görüşlerinden farklı olmadığı görülmektedir.

3.4. Sahabenin Fazileti

İbn Batta'ya göre, tüm sahabilerin cennetlik olduğuna, tövbelerinin kabul edildiğine ve Allah Teâlâ'nın rahmetinin onlar üzerine olduğuna şahitlik edilir. Öyle ki, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görmüş, O'na inanıp takip etmiş olan kimse, diğer tüm Müslümanlardan üstündür. Ona göre, tüm sahabeye küçük-büyük, ilk-son ayırdetmeksizin rahmet duası okunur. Bedir, Hudeybiye ve Rıdvan Biatı sahipleri, diğer sahabeden yüksek bir mertebeye sahiptir. (İbn Batta, 2017: 290-292, 297) Hz. Peygamber'i (s.a.s.) seven ashâbını da sevmelidir. Kim onlara eziyet ederse Allah Teâlâ'ya eziyet etmiş sayılır. Bir kimse dağ kadar altın harcasa da onların bir avucu kadar hayra eremez. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe hakkında dilin korunmasını tavsiye etmiştir. (Buhârî, 1987: 3/1343; İbn Batta, 2017: 118, 133-134) Müslümanlar arasındaki en sapık fırka, onlara sövenlerdir, bilhassa da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sövenlerdir. (İbn Batta, 2006 1/121) Onlara sövenler, Allah'ın laneti altına girer ve onlarla cemaat namazı kılınmaz, evlenilmez, oturulmaz, hastalandığında ziyaret edilmeyip cenazesinde dahi namaz kılınmaz (İbn Batta, 2017: 136) ve onlardan miras alınmaz. (İbn Batta, 2017: 176) İbn Batta bu hususta âlimlerin, sahabeye sövenin mürted ve kanının helal olduğu (İbn Batta, 2017: 176, 178) şeklindeki görüşünü nakletmek suretiyle kendi iddiasını temellendirmeye çalışmıştır.

İbn Batta, Hulefâ-i Râşidîn'in fazilet sıralamasını hilafet sıralamasına göre kabul etmiştir. Ona göre peygamberlerden sonra en faziletli ve halifelğe en layık olan kimse, Ebû Bekir es-Sıddîk'tır. Ondan sonra Ömer b. El-Hattâb (Fâruk), ardından Osman b. Affân (Zinnûreyn) daha sonra da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcasının oğlu ve damadı Ali b. Ebî Talib gelir. (İbn Batta, 2005: 8/321; İbn Batta, 2017: 283-287) Ebû Bekir ve Ömer'in Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vezirleri olduğunu ve kıyamet günü onunla haşır olup birlikte cennete gireceklerini işaret etmiştir. (İbn Batta, 2017: 135; İbn Ebû Asım, 1980: 2/616) Naklettiği rivayetlere göre, Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (s.a.s.), Ebû Bekir ve Ömer'e itaat etmeyi etmiştir, (en-Nisâ 4/59; İbn Batta, 2017: 127, 144;

İbn Ebû Asım, 1980: 2/545) onları sevmeyi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefaatine ulaşma sebebi kılmıştır. (İbn Batta, 2017: 185) Aşere-i mübeşşere cennetle müjdelenmiştir. Ayrıca O'na göre Hamza b. Abdilmuttalib, Ca'fer et-Tayyâr, Hasan ve Hüseyin ve tüm Muhacir ve Ensar cennetle müjdelenenler arasındadır. (İbn Batta, 2017: 288-290)

Bunların dışında Ebû Bekir'in kızı ve mü'minlerin annesi olan Hz. Aişe, dünyada ve ahirette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşi olması hasebiyle cennetle müjdelenmiş olup, kendisine isnad edilen tüm çirkinliklerden münezzehe olduğu ayetlerle sabittir. Kim bunu inkâr ederse Allah Teâlâ'nın kelamını yalanlamış olur. (en-Nûr 24/17; İbn Batta, 2017: 296-297) İbn Batta Hanbelî geleneğin dikkat çektiği diğer bir isim Muaviye b. Ebî Süfyan'la (ö. 60/680) ilgili olarak da onun Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Habibe'nin kardeşi olduğu için tüm mü'minlerin dayısı olduğunu ve faziletli bir sahabe, vahiy kâtibi ve cennet ehlinde olduğunu ifade etmiştir. (İbn Batta, 2017: 299-301) İbn Batta mü'minlere Cemel ve Sıffin Vak'ası gibi sahabe arasındaki anlaşmazlıkları araştırmamalarını, bu hususta yazmamalarını, anlatmamalarını ve dinlememelerini tavsiye etmiştir. (İbn Batta, 2017: 182, 294-295)

3.5. Kaza ve Kader

Hanbelî mezhebinde hayır ve şerriyle kadere inanmak vaciptir. Kaderin ibadet, teklif ve seçim özgürlüğüne aykırı olmadığı bilinmelidir. (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, 1986: 388-395; Ebû Zehra, (t.y.). 483) Benzer şekilde İbn Batta da kadere iyi ya da kötü, tatlı ya da acı, az ya da çok olsa da iman etmek gerektiğini düşünüp kaderin kul üzerine yazıldığını, Allah'ın belirlediği zamanda gerçekleşeceğini ve bundan kaçmanın mümkün olmadığını savunmuş ve Allah'ın iradesine kendi iradesini ekleyen kimseyi zındık olarak görmüştür. (İbn Batta, 2017: 213-216) Ona göre kader Allah'ın bir sırrıdır ve onu kimse bilemez. Kaderin vacip olan ve haram olan şeklinde iki yönü vardır. Vacip olan, tüm kadere iman etmek, teslim olmak ve Allah'ın yaptıklarından dolayı O'nu sorgulamamaktır. O bu görüşünü desteklemek için "O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar". (el-Enbiya 21/23; İbn Batta, 2006 1/453) ayetine başvurmuştur. Hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğini ve Allah'ın zalim olmadığını, kulların yapacakları iyi ve kötü amelleri önceden bildiğine inanmalıdır. Haram olan yönü ise kader meselelerinde "nasıl", "neden", "sebebi ne" gibi sorular sormaktır. Bu sorulara cevap bulmaya çalışmak, güneşe bakmaya benzer, ne kadar çok bakılırsa o kadar şaşırılır ve karışır. Allah, İblis'in kendine isyan edeceğini bildiği halde neden onu yarattı? Ona dünyada neden uzun ömür verdi? Neden

akrep ve yılan gibi yırtıcı hayvanları yarattı? gibi soruları da bu bağlamda örnek göstermiştir. Allah Teâlâ'nın adaletine dair şüpheye düşenlerin mü'min vasfından çıkıp kâfir olacağını ve bu şekilde öldüklerinde cehennem ehlinen sayılacaklarını savunmuştur. (İbn Batta, 2006: 1/449-456, 2/34-41)

İbn Batta'nın insanların ve cinlerin yaratılışıyla da ilgili ilginç görüşleri vardır. Mü'min bir kimsenin anne rahmindeyken mü'min olarak cennete girmek için yaratıldığını, aynı şekilde kâfir olanın da anne rahmindeyken kâfir olarak cehenneme girmek için yaratıldığını savunmaktadır. (İbn Batta, 2006: 1/467-468) Bu hususta verdiği örnekte, Hz. Yahya'nın anne karnındayken mü'min, Firavun'un ise anne rahmindeyken kâfir olduğunu ifade etmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/23)

4. İBN BATTÂ'NIN İSLÂM MEZHEPLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

İbn Batta, el-*İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye* adlı eserinin başlığında da kullandığı üzere 73 fırka hadisi üzerinde durmuştur.(Ebû Dâvûd es-sicistânî t.y.: 4/198) Bu hususta farklı rivayetleri bir araya getiren İbn Batta bunlarından birinde, Müslümanlar arasındaki ayrılıkları, fırka-i nâciyeden söz etmeksizin, Ravâfız, Havâric, Kaderiyye ve Mürcie şeklinde dört ana fırkaya ve bunların her birini de on sekiz fırkaya ayırmış, (İbn Batta, 2006: 1/ 122) fırkaların kolları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. 73 fırka hadisi tasnifinde 4x18+1 şeklindeki tasnif şeklini benimsemiş görünse de naklettiği diğer rivayetlerde fırkaların kolları hakkında farklı sayılar vermiştir. Söz gelimi, bir yerde Şia'nın 22, Harûriyye'nin 21, Kaderiyye'nin 16, Mürcie'nin 13 fırkaya ayrıldığını söylediğinde kendisine Cehmiyye'nin ismini niçin zikretmediği sorulmuş o da Cehmiyye'yi İslâm fırkalarından biri olarak görmediğini ifade etmiştir. (İbn Batta, 2006: 1/ 122)

Başka bir rivayette ümmetin, Zenâdîka, Kaderiyye, Mürcie, Ravâfız ve Harûriyye etrafında firkalaşacağını ifade etmiş her firkanın da kendi içinde firkalara ayrılacağından söz etmiştir. Bu rivayete binaen, Zenâdîka'nın 11 fırkaya ayrılacağını belirtse de Mu'attıla, Menâniyye (Mani'ye tabi olanlar), Mazdekiyye, 'Abdekiyye, Rûhaniyye, Cehmiyye, Sebeiyye'yle yedisinin ismini zikrederek eksik bir şekilde bahsetmiştir. (İbn Batta, 2006: 1/ 122-123) Devamında Harûriyye'yi 18 fırkaya ayıran İbn Batta, Ezârîka, Necdiyye, İbâdiyye, Sufriyye, Şemrâhiyye, Sıriyye, Velîdiyye, 'Azriyye, 'Acrediyye, Sa'lebiyye, Meymûniyye, Şekkiyye, Fadliyye, Harrâniyye, Beyhesiyye, Fedikiyye, 'Ataviyye ve Ca'diyye olarak sayıyı 18'e ulaştırmıştır. (İbn Batta, 2006: 1/ 123) Râfîzileri, 13 fırkaya ayırmış ancak Beyâniyye, Sebeiyye, Mansûriyye, İmâmiyye,

Muhtâriyye, Kâmilîyye, Muğîriyye, Hattâbiyye, Haşebiyye ve Zeydiyye şeklinde ancak 10'nun ismini vermiştir. (İbn Batta, 2006: 1/ 123) Kaderiyye'nin 16 kola ayrıldığı ifade etmişken, kollarından bahsederken sadece Mufavvîda ve Mu'tezile'nin ismini zikretmiş, son olarak daha önce Mürcie'nin 14 fırkaya ayrıldığı söylemiş ve bunların isminden hiç bahsetmemiştir. (İbn Batta, 2006: 1/124) Neticede üç farklı tasnifle fırka-i nâciye dışındaki fırkaların sayısını 72'ye ulaştıran İbn Batta'nın "fırka-i naciye" için kullandığı kavramlar da birbirinden farklıdır. Çoğu rivayette fırka-i nâciyeyi "cemâ'a" olarak belirtirken, iki rivayette, "benim ve ashabımın üzerinde olduğu şey", bir rivayette de "cemâ'ât", bir yerde de "Sevâdü'l-A'zâm" ifadelerine yer vermiştir. (Rivayetler için bkz. İbn Batta, 2006: 1/ 116-119)

İbn Batta ayrıca *eş-Şerh ve'l-İbâne*'sinde sünnete muhalif olan ve ümmetin icmasından çıkan her şeyden berî olmanın, sünnetten, imanı tamamlayan ve kemale erdiren şeyler olduğunu ifade edip, berî durulması gereken fırkaları, "Râfıza, Şia, Cehmiyye, Mürcie, Harûriyye, Mu'tezile, Zeydiyye, İmâmiyye, Muğîriyye, İbâdiyye, Keysâniyye, Sufriyye, Şurât, Kaderiyye, Mennâniyye, Ezârîka, Hulûliyye, Mansûriyye, Vâkıfa ve sıfatları ve ru'yeti inkâr edenler" (İbn Batta, 2017: 368-371) şeklinde sıralamıştır.

Son olarak İbn Batta'nın 72 fırkayı dört ana mezhep altında toplayan tasnifinin seleflerinden Berbehârî'nin tasnifiyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nitekim, 72 fırkanın aslının Kaderiyye, Mürcie, Şia ve Havâric olarak dört fırka olduğunu belirten Berbehârî (ö. 329/940-41) sözlerinin devamında, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi diğer ashaptan öne çıkarıp geri kalan sahabe hakkında konuşmayan bir kimsenin onlara hayır dua etse bile Şia'dan çıkacağını, imanın ikrar ve amel olduğunu kabul edip, artıp eksileceğine inan kimsenin Mürcie'den çıkacağını, iyi de olsa kötü ve günahkar da olsa herkesin arkasında namaz kılan ve tüm halifelerle birlikte cihad eden ve sultana karşı kılıçla isyan etmeyip onlara dua eden kimsenin Havâric'den çıkacağını, hayrı ve şerriyle kaderin Allah'tan geldiğini, Allah'ın dilediğini hidayete erdirip, dilediğini de dalâlete saptırdığını söyleyen kimsenin Kaderiyye'den çıkacağına ve bu kimselerin "sâhibü's-sünne/sünnet sahibi" olacağını ifade etmiştir. (el-Berbehârî, 1993: 132-133)

4.1. Şia/Râfıza

Bilindiği üzere Şia "Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra nass ve tayinle imâm olduğuna inanan ve imâmetin onun soyunda kıyamete kadar devam edeceğine inananların genel ismidir. (Onat, 2017: 26) İbn Batta, bu mezhebi ifade etmek için bazen Şia bazen

de Rafıza ismini kullanmaktadır. İbn Batta öncesinde Hanbelî gelenekten Ebû Bekir Hallâl, naklettiği rivayetlerde Râfızîleri Yahudilere benzeterek, Râfızîlerin de Yahudiler gibi İslam'a saldırdığından söz etmiş, (Hallâl, 1989: 1/ 496-497) Ahmed b. Hanbel'in Rafizilerin cenaze namazına katılmadığını ancak isteyenin katılabileceğini söylediğini nakletmiştir. (Hallâl, 1989: 1/ 499) Hatta Hallâl, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın Süğur'da iken yanına iki Cehmî bir Râfızî ya da iki Râfızî bir Cehmî geldiğinde onları şehir dışına çıkardığını nakletmiştir. (Hallâl, 1989: 1/ 499-500) Berbehârî de Ali b. Ebî Talib'in yaşadığına, onun kıyametten önce geri döneceğine ve Muhammed b. Ali, Ca'fer b. Muhammed, Musa b. Ca'fer'in gaybı bildiklerine inananlardan sakınılması gerektiğini çünkü onların kâfir olduklarını söylemiştir. (el-Berbehârî, 1993: 133)

İbn Batta, selefleri gibi Şiilere karşı oldukça sert bir tavır içerisinde. Naklettiği rivayetlerde Şîa mezhebine girmemenin Allahu Teâlâ'nın bir nimeti olduğunu belirten İbn Batta, Hz. Ömer'e söven Şiileri cenaze namazını kılmayı caiz görmemiştir. Onları Ehl-i Ridde olarak görüp kestiği hayvanların etinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmeyi caiz görmemiştir. (İbn Batta, 2017: 165, 177) Başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına sövenlerin yaşadığı ülkenin terk edilmesini tavsiye etmiştir. (İbn Batta, 2017: 181) Yine farklı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına sövenlerin Müslüman değil, İslâm dininden çıkmış, mürted ve kâfir olarak görüldüğünü, bunların namazlarının ve oruçlarının kabul olmayacağını, kanlarının helal olduğunu söylemiştir. (İbn Batta, 2017: 178) Şîa'nın şirke düştüğü hususunda naklettiği diğer bir rivayette, Abdullah b. el-Hüseyin b. el-Hasen'e "Ehl-i kiblede bir kimsenin şirke düştüğüne şahitlik edilir mi?" sorusu sorulmuş o da "Evet" diyerek devamında Râfızîlerin şirke düştüklerine şahit olduğunu, kendisinin de onların müşrik olduğuna şahit olduğunu, çünkü onların Hz. Peygamber'e (s.a.s.) değil de Ali b. Ebî Tâlib'e masumiyet atfettiklerini belirtmiştir. (İbn Batta, 2017: 184) Yine Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'den nakledilen bir rivayette, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye Irak'ta Ebû Bekir ve Ömer (r.a.) hakkında konuşup (muhtemelen olumsuz manada) Ehl-i beyt'i sevdiklerini iddia eden bir kavmin bulunduğu söylendiğinde, o buna, kendisinin onlardan berî olduğunu ve gücü, kuvveti olsa onların katlini emredeceğini söylemiştir. (İbn Batta, 2017: 183)

İbn Batta Ahmed b. Hanbel'in de Şiileri Müslüman olarak görmediğini söyleyerek kendi görüşünü temellendirmek istemiştir. (İbn Batta, 2017: 178) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) nispetle "Ümmetimin içinden bir topluluk çıkacak, onlara Râfızîler denilecek. Onları nerede bulursanız

öldürün, çünkü onlar selefe sövüyor ve onlara dil uzatıyorlar.” dediğini nakletmiştir. (İbn Ebû Asım, 1980: 2/474; İbn Batta, 2005: 8/355) Şiilerin delillerinin zayıf, kirli ve aptalca olduğunu, iftirayı bile kendilerine delil olarak gördüklerini rivayet etmiştir. (İbn Batta, 2017: 180-181) Hallâl da aynı rivayeti nakletmektedir. (Bk. Hallâl, 1989: 1/ 499-500)

4.2. Cehmiyye

Bilindiği üzere Hanbelî gelenekte yoğun bir Cehmiyye eleştirisi söz konusudur hatta bu konu üzerinde erken dönemden itibaren müstakil reddiyeler bile kaleme alınmıştır. Ahmed b. Hanbel’in *er-Red ‘ale’l-Cehmiyye ve ‘z-Zenâdika* (Ahmed b. Hanbel, 2020) ve Dârimî’nin *er-Red ‘ale’l-Cehmiyye* (ed-Dârimî, 1985) adlı eserleri bu bağlamda şöhret bulmuş eserlerdir. Ahmed b. Hanbel, Cehmiyye’yi, halku’l-Kur’ân, Allah’ın sıfatları ve şey olarak nitelendirilmesi gibi hususlarda eleştirmiştir. (Ahmed b. Hanbel, 2020: 48 vd.) Hanbelî gelenekten Berbehâri’nin eleştirisi de bu bağlamda dikkat çekmektedir. Berbehâri’nin, Ahmed b. Hanbel’in de içinde bulunduğu bazı âlimlerden naklettiği rivayete göre, Cehmî kimse kafirdir. Ehl-i kible’den değildir, kanı helaldir, miras bırakamaz ve mirasçı olamaz, çünkü o kimse Cuma’ya, cemaati, iki bayramı ve sadakayı yok saymakta ve “Kur’ân mahlûk değildir” diyenleri kâfir görmektedir. (el-Berbehârî, 1993: 101)

Aynı gelenekten İbn Batta da Cehmiyye’nin Hulûliyye’ye tabi olduğunu savunmuş (İbn Batta, 2005: 7/138-143, 197) ve bir rivayete istinaden, Cehmîlerin tövbe edip de tövbelerini herkes bilinceye kadar onlardan uzak durulması ve onlarla ilişki kurulmaması gerektiğini söylemiştir. (İbn Batta, 2017: 165-166) İbn Batta, “Kur’ân Allah’ın kelâmıdır” meselesinde Allahu Teâlâ’nın ilim sahibi ve konuşan bir zat olduğunu belirterek Cehmiyye’ye cevap vermektedir. (İbn Batta, 2006: 2/226; İbn Batta, 2017: 205) O, Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olduğunu ve mahlûk olmadığını savunmuş ve “... ta ki Allah’ın sözünü dinlesin..” (Tevbe 9/6; İbn Batta, 2006 2/227; İbn Batta, 2017: 205) ve “...Allah Musa ile gerçekten konuştu.” (en-Nisâ 4/164; İbn Batta, 2006 2/227) ayetleriyle görüşünü temellendirmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/227-230) Cehmiyye’nin görüşüne karşı çok sayıda ayet, rivayet ve seleflerinden nakilde bulunarak cevap vermeye çalışan İbn Batta, (İbn Batta, 2006: 2/231-247) bu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Allah’ın kelamının diğer kelimelere olan üstünlüğü, Allah’ın yarattıklarına olan üstünlüğü gibidir.” (ed-Dârimî, 2000: 4/2114; İbn Batta, 2006: 2/231) söylediğini nakletmektedir. Hatta bu noktada Kur’ân’a sadece temiz olanların dokunabileceğinin belirtildiği Vâkıa 56/79. ayetine binaen Kur’an’ın yaratılmış olsa idi hem temiz hem de temiz olmayanların

dokunabileceğini söyleyerek konuyla ilgili iddiasını temellendirmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/244-245.

İbn Batta'nın eleştirdiği başka bir konuda, Kur'an'ın Müslümanların göğsünde olmadığını, bunun aksini söylemenin Müslüman'ın göğsünde ilâhi bir cüz' olduğu anlamına geleceğini savunan Cehmiyye'ye karşı, (İbn Batta, 2006: 2/276) İbn Batta Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen her Müslümanın kalbinde olduğunu iddia ederek, Kur'an'ın "Gerçek şu ki, biz dilersek biz sana vahyettiğimizi ortadan kaldırıruz; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birisini bulamazsın." (el-İsra 17/86; İbn Batta, 2006: 2/279) ayetini ve "Kalbinde Kur'an'dan bir parça bulunmayan kimse harap bir eve benzer" hadis rivayetini delil göstermiştir. (ed-Dârimî, 2000: 4/2083; İbn Batta, 2006: 2/277)

4.3. Mürcie

Mürcie, büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü Allah'a havale edip, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin akıbetleri hakkında onların cennetlik veya cehennemlik olduğuna dair bir görüş beyan etmeyenlerin genel adıdır. (Kutlu, 2002: 59) Ameli imandan bir cüz kabul etmeyen iman tanımlarıyla ve imanda istisna, iman artıp eksilmesi, iman-İslam ilişkisi, va'd ve va'îd gibi konulardaki görüşleriyle tanınmaktadır. (Kutlu, 2002: 104-147) Mürcie'nin kendisine muhalif Ehl-i hadis geleneği tarafından yoğun bir şekilde eleştirilerin hedefi olan bir fırka olduğu malumdur.

Bu minvalde Mürcie'yi sapkın, bidatçi ve hevâ ehli olarak gören İbn Batta, aktardığı rivayetlerde Mürciileri kendi krallarının dinine tabi olan kimseler olarak tasvir etmiştir. (İbn Batta, 2017: 180, 369) İslâm'daki en tehlikeli fitnelerden birinin de Mürcie fitnesi olduğunu düşünerek Mürciileri Yahudi ve Sabîlere benzetmekte (İbn Batta, 2006: 1/429-432, 435) ve mü'minleri onlarla oturmaktan sakınmalarını tavsiye etmiştir. (İbn Batta, 2006: 1/163) Diğer taraftan Mürcie ehlinin kalbinde iman bulunmadığını düşünen İbn Batta, namaz, oruç, zekât gibi farzların farziyetini kabul etmesine rağmen tembellikten bunları terk edenlerin imanı terk etmiş olacağını, bunların münafık olduğunu ve ahirette de münafıklarla beraber olacağını savunmakta, (İbn Batta, 2006: 1/362-363) imanda istisnayı kabul etmeyen kimseyi Mürcie'den saymıştır. (İbn Batta, 2006: 1/421) Bir rivayette de iman bahsiyle ilgili İbn Batta, dinden çıkan (mârîka) kavmin meclislerinden uzak durulması gerektiğini, onların tenzili inkâr ettiğini, Rasûlüllah'a (s.a.s.) muhalefet edip Müslümanların ulemasının içtihadından çıktıklarını zira onların imanı amelsiz söz olarak kabul ettiklerini, Allah Teâlâ'yı kalben bilen bir

kimsenin mü'min olduğunu, diliyle ikrar edip kalbiyle bilen kimsenin Cebrâil'in imanı gibi kâmil bir iman sahibi olduğunu ifade etmekte, iman artma ve eksilmeyi reddettiklerini nakletmiştir. (İbn Batta, 2006: 1/435)

İbn Batta Mürcie'yle ilgili görüşlerini, Mürcie'yi zemmeden meşhur rivayetlerle temellendirmiştir. Söz gelimi, "Mürcie'nin İslam'dan bir payı olmadığı (İbn Batta, 2006: 1/442, 2/66) şeklindeki, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetten iki sınıfın, Mürcie ve Kaderiyye'nin şefaatine nail olmayacağı (İbn Batta, 2006: 1/429) hakkındaki rivayeti yine Allah Teâlâ'nın Mürcie ve Kaderiyye'yi yetmiş nebi diliyle lanetlediğine (İbn Batta, 2006: 1/429) dair rivayeti ve Zührî'den gelen, İslam'da bu ümmette ircâdan başka daha zararlı bir bid'atin çıkmadığı (İbn Batta, 2006: 1/430) şeklindeki sözle ve Mürcie'nin Yahudi olduğu (İbn Batta, 2006: 1/430) yönündeki nakillerle desteklemektedir.

4.4. Havâric

Havâric/Haricîler, genel manada Sıffin savaşında tahkim olayı sonrası Hz. Ali'nin tarafından ayrılan, savaşa katılanların Hz. Ali ve Muaviye'de dâhil- büyük günah işleyerek cehennemlik olduklarını iddia eden, İslam dünyasındaki ilk ayrılıkçı ve tekfirci firkadır. (Yıldız, 2010: 43) Hariciler için bazı yerlerde Mârîka, (İbn Batta, 2005: 8/250) Şûrat, (İbn Batta, 2017: 371) ve Harûriyye, (İbn Batta, 2006 1/475, 2/103; İbn Batta, 2017: 177) isimlerini zikreden İbn Batta, ekseriyetle Havâric adını kullanmıştır. Diğer firkalar gibi Haricîleri de sapkın bir fırka (İbn Batta, 2017: 369- 371) olarak kabul eden İbn Batta'nın naklettiği rivayetlere göre Haricîler okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkmışlardır, (İbn Batta, 2005: 8/250-251. Hallâl da aynı şeyi söylemiştir. Bk. Hallâl, 1989: 1/156-159) Hallâl'a göre Haricîlerin cenaze namazları kılınmaz. (İbn Batta, 2017: 177) Onların kanları helaldir ve onlarla savaşan ve onları öldürenler de büyük sevap kazanacaktır. (İbn Batta, 2005: 8/249-252)

Bunların dışında Haricîlerin Ali b. Ebî Tâlib'i küfürle itham etmelerinden ve (İbn Batta, 2017: 177) Kur'an-ı Kerîm'i dinlerken bağırmasından (İbn Batta, 2005: 7/199-200) söz eden İbn Batta'ya göre, Hariciler müteşabih ayetleri takip etmektedirler ve bu hususta Âl-i İmran 3/7. ayetindeki "kalplerinde sapma meyli bulunanların fitne çıkarmak ve te'vil etmek için müteşabih ayetlerin peşine düşenlerden" ifadesinden kasıt, Haricîlerdir. (İbn Batta, 2006: 1/268) İbn Batta'ya göre Hz. Ali'ye baş kaldırıp onu tekfir etmişlerdir. İbn Batta ayrıca "mü'minler seni (Ali) sever, münafıklar senden nefret eder." rivayetine istinaden Haricîlerin münafık olduğunu da iddia etmiştir. (en-Nesâî, 1991: 5/137; İbn Batta, 2005: 8/23)

4.5. Mu'tezile/Kaderiyye

Mu'tezile, İslâm düşüncesinde itikadî ve siyasî sorunlara aklî kelam yöntemiyle çözümler ortaya koyan ve usûlü'l-hamseyi inanç esası olarak benimseyen bir fırkadır. (Sarıkaya, 2021: 121; Aydınli, 2010: 25) Malâtî'nin (ö. 377/987) "Mu'tezile ricâli kelâm erbabıdır. Onlar cedelle uğraşan, temyiz sahibi, aklî tefekkür yeteneği bulunan, naslardan hükümler çıkararak, kendilerine muhalefet edenlere karşı deliller bulabilen, kelâmın her çeşidini bilen, naklî ilimlerle aklî ilimleri tefrik eden hasımlarıyla münâzarada insaf sahibi kişilerdir." (el-Mâlâtî, 2009: 28-29) olarak tanımladığı Mu'tezile akılcı yöntemleriyle erken dönemlerden itibaren Ehl-i hadis'in bilhassa da Hanbelîlerin sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bazı yerlerde Kaderiyye, bazı yerlerde Mu'tezile ismini tercih eden İbn Batta, Mu'tezile'nin büyük günah işleyeni tekfir etmesiyle, merhamet, şefkat ve adalet gibi değerlerden yoksun olduğunu belirtmiştir. (İbn Batta, 2017: 292-293) Eserin farklı bir yerinde İmam Malik'e isnaden Kader ehline emrû bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker ilkesi gereğince davranılması gerektiğini ve onların arkasında namaz kılınmayacağını ifade etmiştir. (İbn Batta, 2017: 167) Naklin devamında İmam Malik'e Kaderî olanlarla evlenme sorusu sorulduğunda onun "Şundan da emin olun ki; imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir." (el-Bakara 2/221. İbn Batta, 2017: 167) ayetini okuduğunu nakletmiştir. (İbn Batta, 2017: 167) Naklettiğine göre, Kaderiyye'ye mensup bir imamın arkasında kılınan namaz, elli yıl boyunca kılınmış olsa bile tekrar kılınması gerekir. (İbn Batta, 2006: 2/172-173) Bu kimselerle evlenmek caiz değildir. (İbn Batta, 2017: 176)

İbn Batta'nın naklettiği diğer rivayetler göz önüne alınca onun Kaderiyye/Mu'tezile hakkındaki görüşlerini bir hayli sertleştirdiği görülmektedir. Ebû Zübeyr'den aldığı nakille, İbn Abbas'ın kaderi reddeden bir kimse eline geçse öldüreceğini belirtmiş, (İbn Batta, 2017: 163-164) Bu bağlamda eserinin farklı nakillerde Mu'tezilî kimselerin fikirlerinden tövbe etmedikleri takdirde, onlara karşı kılıç kullanmanın caiz olduğunu hatta Ömer b. Abdülaziz ve Malik b. Enes'in bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. (İbn Batta, 2017: 168)

Kaderiyye ile ilgili görüşlerini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnaden, "Yetmiş peygamberin diliyle Kaderiyye lanetlenmiştir ben de onların sonuncusuyum." (İbn Batta, 2017: 216; İbnü'l-Cevzî, 1981: 1/142-143) "Kaderiye bu ümmetin Mecusileridir; hastalandıklarında onları ziyaret etmeyin, cenazelerine katılmayın.", (İbn Batta, 2006: 2/61; İbnü'l-Cevzî, 1981: 1/144-145) "Ümmetimden bazı kişiler kadere inanmayanlar ve

zındıklar olacak; bunlar suretlerinin değişmesine ve hayvana dönüşmeye maruz kalacaklar.” (Ahmed b. Hanbel, (2001): 10/341; İbn Batta, 2006: 2/64) “Kaderi inkâr eden, iradeyi kendilerine nispet eden Kaderiyye, kıyamet günü şefaati nail olamayacaklardır.” (İbn Batta, 2006: 2/66; İbnü'l-Cevzî, 1981: 1/156) “Onlar için ne İslam’da bir yer vardır, ne de cennette.” (İbn Batta, 2006: 2/66; İbnü'l-Cevzî, 1981: 1/140, 1/152) rivayetleriyle de görüşlerini temellendirmektedir.

5. İBN BATTANIN ELEŞTİRDİĞİ DİNİ-TARİHİ ŞAHSİYETLER

İbn Batta’nın eserinde ele aldığı başka bir konu, özellikle yukarıda eleştirdiği mezheplere mensûbiyetleriyle tanınmış olmalarına rağmen kendisinin “dalaleti düşmüş, “bid’atçı”, “hak ehli düşmanları”, “şeytanların kardeşleri ve yardımcıları”, “Allah’a iftira atan” ve “yalan söyleyen kimseler” olarak gördüğü, Ma’bed el-Cühenî (ö. 80 /699), Gaylan ed-Dimeşkî (ö. 120 /738), Cehm b. Safvân (ö. 128/745-746), Ebû Hanife (ö. 150/767), Bişr el-Merîsî (ö. 218 / 833), Kerâbisî (ö. 245 /859) üzerinedir. İbn Batta bu şahsiyetler hakkında görüşlerini nakledip ümmete onlardan ve yazılarından uzak durma çağrısında bulunmuştur. (İbn Batta, 2017: 272) Bunlardan bazıları şunlardır:

5.1. Ma’bed el-Cühenî (ö. 80/699)

Kader konusunu ilk defa dile getiren Ma’bed b. Ubeydullah b. Uveymir el-Basrî el-Cühenî olduğu söylenmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1994: 4/194; Zehebî, 1985: 2/1006-1007; İbn Kesîr, 1997: 12/302-303; İbn Batta, 2017: 374) İbn Batta’nın aktardığı rivayetlere göre, kader konusunu ilk defa dile getiren kişi aşağılık kimse olan Ebû Yunus el-Bakkâl’dır. Bu kimse önce Hristiyanlığa sonra Müslümanlığa geçmiş, daha sonra tekrar Hristiyanlığa dönmüştür. Ma’bed el-Cühenî, fikirlerini ondan almıştır. Uzun bir süre kimse Ma’bed’in fikirlerini kabul etmemiştir ve Basra’da kader konusunda konuşan başka kimse olmamıştır. (İbn Batta, 2006: 2/201-203) İbn Batta, Ma’bed el-Cühenî’nin “sapıtılmış” ve “saptıran” biri olduğunu, onunla oturulmaması gerektiğini ve ona hakaret edilmesi ve küçük düşürülmesinin iyi olacağını savunmuştur. (İbn Batta, 2006: 2/204, 217) Aktardığı bir rivayete göre, onun gibi düşünen insanların öldürülmeyi hak ettiklerini savunmuştur. (İbn Batta, 2006: 2/100-101)

5.2. Gaylan ed-Dimeşkî (ö. 106/724)

Bazı kaynaklarda Kaderiye’nin kurucusu olarak gösterilen Gaylan ed-Dimeşkî (İbn Asâkir, 1998: 48/186-212; ez-Ziriklî, 2002: 5/124; İbn Hacer el-Askalânî, 1971, 4/424. İbn Batta, 2017: 375)

hakkında İbn Batta'nın aktardıklarına göre eskiden bir Kıptî iken sonradan Müslüman olmuş, daha sonra Cehmiyye'ye katılmış ve sonunda Kaderî olmuştur. (İbn Batta, 2006: 2/202-203) İbn Batta, onun davetine icabet edilmemesi, ziyaret edilmemesi ve onun arkasında namaz kılınmaması ve fikirlerinden kaçınılması gerektiğine dair rivayetler nakletmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/141) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnaden ümmetin içerisinde Gaylan adında bir adam çıkacağını ve şeytandan daha zararlı olacağını belirtildiği rivayeti nakletmiş (İbn Batta, 2006: 2/142; İbnü'l-Cevzî, 1968, 2/47) ve onun bir Hristiyan veya bir Mecusî olup Müslüman kılığında yaşadığını nakletmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/141) İbn Batta, onu Haricîlerden ve içki bağımlı birisinden daha tehlikeli olarak görmüştür. (İbn Batta, 2006: 2/203) Halife Hişam (ö. 125/743) onun fikirleri nedeniyle dilini ve ellerini kesdikten sonra onu öldürüp Şam kapısına astırmıştır. (İbn Batta, 2006: 2/157-161)

5.3. Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742)

Ca'd b. Dirhem, Emevî halifesi Mervan bin Muhammed'in hocası ve mürebbîsidir. Kur'ân'ın yaratıldığını söyleyen ilk kişi olarak bilinir. (Zehebî, 1985: 5/433; İbn Kesîr, 1997: 13/147-148; ez-Ziriklî, 2002: 2/120) İbn Batta'nın naklettiklerine göre, Ca'd b. Dirhem, Cehm bin Safvân'ın dedesidir ve Allah'ın sıfatlarını inkâr etmiştir. İbrahim'in Allah'ın dostu olduğunu ve Allah'ın Musa ile konuştuğunu kabul etmemiştir. Bu düşünceleri nedeniyle Kurban Bayramı günü Halid b. Abdillâh el-Kasrî (ö. 126/743) tarafından öldürülmüştür. (İbn Batta, 2006: 2/331)

5.4. Cehm b. Safvân (ö. 128/745-746)

İbn Batta'nın naklettiklerine göre, Cehm, Kuran'daki üç ayete "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur", (eş-Şura 42/11; İbn Batta, 2006: 2/317) "Hâlbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de. Sizin gizlinizi de bilir", (el-En'âm 6/3; İbn Batta, 2006: 2/317) "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder", (el-En'âm 6/103; İbn Batta, 2006: 2/317) dayanarak kendi dinini kurmuş ve bu ayetleri kendi görüşlerine göre yorumlayarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) haberi sıfatlara yönelik hadislerini inkâr etmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/317) Allah'tan şüphe ederek kırk gün namaz kılmamış ve gökte bir ilâhın varlığına inanmamıştır. (İbn Batta, 2017: 373) Hitabeti kuvvetli olsa da âlim veya zâhid asla değildir, hacca gitmemiştir. Allah'ın "Rahman, arş üzerinde istiva etti" (Tâhâ 20/5; İbn Batta, 2006: 2/318) ayeti gibi bazı ayetlere karşı çıkmış ve hatta onları silme imkânı olsa sileceğini söylemiştir. Cennetin sonsuz olmadığına inanmış ve kendi fikirleri ve İslam dininden dönmesi

sebebiyle öldürülmüştür. Bazı rivayetlere göre tövbe ettiği de söylenmektedir. (İbn Batta, 2006: 2/317-320)

5.5. Ebû Hanife (ö. 150/767)

Hanefî mezhebinin kurucusu olan büyük fakihlerden Nu'man bin Sabit'tir. (Hatib el-Bağdadi, 2002: 15/445-453; Zehebî, 1985: 6/390-403; İbn Kesîr, 1997: 13/415-416) İbn Batta, onun hakkında aktardığı nakillerden hareketle, Müslümanların Ebû Hanife ve onun yanlış fikirlerinden kaçması gerektiğini söylemiştir. (İbn Batta, 2006: 1/161) Buna göre, Ebû Hanife çok fazla tartışır ve aşırı tartışmacı kişilere örnek olarak gösterilirdi. Hatta, "Vallahi sanki Ebû Hanife gibi" denirdi. (İbn Batta, 2006: 1/202) Ebû Hanife'nin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinden uzaklaştığını, (İbn Batta, 2006: 1/203) sapıtmış ve sapıran bir müşrik olduğunu ve Kur'an'ın yaratıldığına inandığını iddia etmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/335)

5.6. Bişr el-Merîsî (ö. 218/833)

Tam ismi, Ebû Abdırrahman Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'dir. (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 7/531-535; Zehebî, 1985: 10/199-202; İbnü'l-İmâd 1986: 3/90. İbn Batta, 2017: 373) Halife Me'mun döneminde Kur'an'ın yaratıldığına dair görüşü savunmuş ve bu fikre kaşı olanlarla münazara etmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/383-395) İbn Batta onun gökte bir ilâhın varlığına inanmadığını nakletmiştir. (İbn Batta, 2006: 2/319-320) Ayrıca İbn Batta'nın aktardıklarına göre, o bir Yahudi ve kâfirdir, onun kanı helaldir. Hatta bazıları onu öldürmeye çalıştığında o bunu farkedip kaçmıştır. Annesi onu zındık olarak görüp ondan ders alınmamasını tavsiye etmiştir. Müslümanlar onun ölümüne sevinmiş ve cehennemini onu karşıladığına inanmışlardır. (İbn Batta, 2006: 2/322-326)

5.7. Kerâbîsî (ö.248/862)

Kerâbîsî olarak tanınan bu kimse, "Kur'an'dan bizim lafzımız yaratılmıştır" diyen Ebû Ali el-Hüseyin b. Ali b. Yezid el-Bağdâdî'dir. (Hatib el-Bağdâdî, 2002: 8/611-614; Zehebî, 1985: 12/79-82; İbn Hacer el-Askalânî, 1971: 2/303-304) İbn Batta'nın aktardığı rivayetlere göre, Kerâbîsî, Beşir el-Merîsî'nin fikirlerini yaymaya çalışmıştır. (İbn Batta, 2006: 2/271) İbn Batta, Kerâbîsî'nin kötü düşüncelere sahip bir kafir olduğunu ve onun gibi kişilerle veya onlarla konuşanlarla konuşulmaması gerektiğini savunmuştur. O ayrıca el-Kerâbîsî'nin söylediklerinin Cehm'in söylediklerinden farklı olmadığını ve her ikisinin de Allah'ın kelamı üzerine yalan olduğunu iddia etmiştir. İbn Batta naklettiklerine göre, bu gibi kişilerin arkasında namaz kılınmamalıdır. (İbn Batta, 2006: 2/246, 266-267, 270)

6. SONUÇ

İmam Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen Hanbelî mezhebi, sadece fikhî bir mezhep değil, aynı zamanda itikadî görüşlere sahip bir mezheptir. İbn Batta, Hanbelî mezhebinin 4./10. yüzyılda ismi öne çıkan fakih ve muhaddislerinden biridir. Erken yaşta dinî ilimleri tedrise başlayan İbn Batta, on beş yaşında fetva ve ders vermeye başlamış ve çok sayıda eser kaleme almıştır. Akâid üzerine yazdığı ve *el-İbânetü'l-Kübrâ* olarak bilinen *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Firaki'l-Mezmûme* adlı eseri ile yine akâid üzerine yazdığı ve *el-İbânetü's-Suğrâ* olarak bilinen *eş-Şerh ve'l-İbâne 'alâ Usûli's-Sünne ve'd-Diyâne ve Mücânebetü'l-Muhâlifîn ve Mübâyenetü Ehli'l-Ehvâi'l-Mârikîn* adlı eserleridir.

İbn Batta'nın *el-İbânetü's-Suğrâ* kitabını *el-İbânetü'l-Kübrâ* kitabından sonra yazdığı ve *el-İbânetü'l-Kübrâ*'da bahsettiği meseleleri daha kısa bir şekilde anlatmak amacıyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabında akâid meseleleriyle ilgili görüşlerini dile getirip ayet, hadis ve eserlerle delillendirmiş, ancak konuları uzatmamak amacıyla rivayetlerin senetlerini zikretmemiştir. Lakin, tam anlamıyla *el-İbânetü'l-Suğrâ*'nın *el-İbânetü'l-Kübrâ*'nın bir özeti olduğunu söylenemez, zira *el-İbânetü'l-Suğrâ*'da fikhî meseleler de yer alırken, bu kısım *el-İbânetü'l-Kübrâ*'da bulunmamaktadır. İbn Battâ'nın akâid meselelerinde Hanbelî mezhebine aykırı düşüşüne dair bir mevzûya rastlanmamaktadır. Aksine o hemen her konuda Ahmed b. Hanbel, Merrûzî ve Hallâl gibi mezhebin önde gelenlerine bağlı kalmıştır.

İmanın ikrar ve amel olduğunu, artıp eksildiğini kabul eden İbn Batta, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarını ayetlerde ve hadislerde geçtiği şekilde kabul edip, bunları te'vîl ve iptal etmemiştir. Allah'ın cennette görüleceğini, Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğunu ve yaratılmadığını savunmuştur. Kur'ân'ın yaratıldığını söyleyenleri Cehmiyye olarak nitelendirip tövbe etmezlerse öldürülmeleri gerektiğini iddia etmiştir. 73 fırka rivayetine istinaden ümmetin Ravâfız, Havâric, Kaderiyye ve Mürcie olarak dört ana fırkaya ayrıldığını ve bu fırkaların kollarıyla birlikte sayının yetmiş ikiye tamamlandığını ve yetmiş üçüncü fırkanın, yani kurtuluşa eren fırkanın cemâ'at olduğunu ifade etmiştir.

İbn Batta eserlerinde yukarıda saydığımız fırkalara ilaveten Cehmiyye'ye de sıklıkla değinerek, bu fırkaların görüşlerini bid'at, küfür ve şirk olarak nitelendirmiştir. Bu fırkalara mensup olanların inançlarından dolayı tevbe etmeleri gerektiğini, onların arkasında namaz kılmanın ve onlarla evlenmenin caiz olmadığını belirtmiştir. Öte yandan, İbn Batta'nın Ebû Hanife'ye yönelik sert eleştirilerde bulunduğu ve onu

sünnetten sapmakla, dalalet ve şirkle suçladığı görülmektedir. Aynı şekilde Cehm b. Safvân, Gaylan ed-Dımeşkî, Ma‘bed el-Cühenî, Kerâbîsî gibi isimlerin fikirlerini de eleştirip bunlardan uzak durulması gerektiğini savunmuştur. Çağdaşı olmasına rağmen Ebü'l-Hasan el-Eş‘arî ve Ebû Mansur el-Maturîdî'nin, İbn Batta tarafından hiç zikredilmemesi de dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, İbn Batta'nın *eş-Şerh ve'l-İbâne* çerçevesinde onun itikâdî görüşlerine ve bazı fırka ve şahıslara dair düşüncelerini incelerken çoğu yerde *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye* adlı eserine de başvurduğumuz bu çalışmanın Hanbelîlik literatürüne nazikane bir katkıda bulunacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel. (1986). *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed b. Said el-Kahtânî. (2 cilt) Dâru İbni'l-Kayyim.
- Abdülkadir Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed ed-Dumi. (1981). *el-Medhâl ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. (2. Basım). Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed b. Hanbel. (2001). *el-Müsned*. thk. Şu‘ayb el-Arnaut vd., (50 cilt). Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed b. Hanbel. (2020). *er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye Zındıklara ve Cehmiyye'ye Reddiye*. Ankara Okulu Yayınları.
- Aydın, Osman. (2010). *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*. Hititkitap Yayınevi.
- el-Berbehârî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Halef. (1993). *Şerhü's-Sünne*. thk. Ebû Yasir Hâlid b. Kâsım er-Reddâdi. Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. (1987). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dib el-Buga. (6 cilt). Dâru İbn Kesîr.
- Bulut, Zübeyir. (2003). *Hanbeli Akaid Sistemi*. (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, Hasan Can ve Marulcu, Hasan Tevfik, Dört Mezhep İmamının İmân Tanımları -Kelâm İlmi Bağlamında Mukayeseli Bir Değerlendirme-. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (46), 103-126.
- ed-Dakır, Abdülğani. (1999). *A'lâmü'l-Müslimîn: Ahmed bin Hanbel İmamı Ehli's-Sünne 164-241 h*. (4. Baskı) Dâru'l-Kalem.

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. (2000). *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Asad ed-Dârânî. (4 cilt) Dârü'l Mûğnî.
- ed-Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Hâlid. (1985). *er-Red 'ale'l-Cehmiyye*. thk. Bedr b. Abdullah Bedr. Dârü's-Selefiyye.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk (t.y.). *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhiyeddin Abdülhamid . (4 cilt) el-Mektebetül Asriyye.
- Ebû Zehra, Muhammed. (t.y.). *İbn Hanbel*. Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Ebû Zehra, Muhammed. (t.y.). *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye fî's-Siyâse ve'l-Akâid ve Târihü'l-Mezâhibi'l-Fikhiyye*. Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Ebû'l-Yümn el-Uleymî, Mucirüddin. (1997). *el-Menhecü'l-Ahmed fi Terâcimi Ashâbi'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdülkadir el-Arnaût vd., (6 cilt) Dâru's-Sâdr.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. (2010). *Mevsû'atü'l-'Allâme el-İmâmi'l-Müceddidi'l-'Asr Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî*. Haz. Şâdî b. Muhammed. (9 cilt) Merkezü'n-Nu'mân.
- Hâlid Kebîr Allâl. (t.y.) *Safahât min Târihi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a bi Bağdâd (200-500 H/815-1106 M)*. Matbaatu Hûme.
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun. (1989). *es-Sünne*. thk. Atıyye Zehrânî. (3 Cilt) Dârü'r-Râye.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit. (2002). *Târihu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. (16 cilt) Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Hudarî, Muhammed b. Afifî el-Bâcûrî (2003). *Muhâdarât fî Târihi'l-Ümeme'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye*. Mü'essesetü'l-Muhtâr.
- Güler, Mehmet Hilmi. (2022). Ebû Bekir el-Hallâl'ın Kitâbü's-Sünne Adlı Eserinde Mezheplere Yönelik Eleştirileri ve Muhtelif Konulardaki Kanaatleri. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, (5), 113-135.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetillah. (1998). *Târihu Medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amruvî. (80 cilt) Dâru'l-Fikr.

- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî. (1996). *İbtâlû'l-Hiyal*, thk. Süleymân bin Abdullah el-Amîr. Müessesetü'r-Risale.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî. (2005). *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Firaki'l-Mezmûme*. thk. Hammâd b. Abdulmuhsin et-Tuveycrî vd. (9 cilt) Dâru'r-Râye.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî. (2020). *Seb'üne Hadîsen fî'l-Cihâd*. tahrîc ve te'lîk. Ebû Zeydân el-Arabî. (2. Basım) Dâr el-Âser.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî. (2006). *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Firkati'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Firaki'l-Mezmûme*. thk. Seyyid İmran. (2 cilt) Dâru'l-Hadîs.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî. (2017). *eş-Şerh ve'l-İbâne 'alâ Usûli's-Sünne ve'd-Diyâne ve Mücânebetü'l-Muhâlifîn ve Mübâyetü Ehli'l-Ehvâi'l-Mârikîn*. thk. Rıza b. Na'sân Mu'tî. (2. Basım) Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem.
- İbn Ebû Asım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Dahhâk. (1980). *es-Sünne*. thk. Muhammed b. Nâsirüddîn el-Elbânî. (2 cilt) el-Mektebetü'l-İslâmi.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Hanbelî, (1952). *Tabakâtu'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hamid el-Fikî. Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. (1971). *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Dâiretü'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye. (5 cilt). (2. Basım) Müessesetü'l-A'lemî.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer. (1997). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. (21 cilt). Darü'l-Hicr.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. (1981). *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*. thk. İrşâdülhak el-Eserî. (2 cilt). (2 Basım). Dâru'l-Ulûmi'l-Eserîyye.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. (1968). *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. (3 cilt). Mektebetü's-Selefiyye.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. (1992). *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata. (19 cilt). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1985). *el-Lübâb fî Tehzîbi'l Ensâb*. (3 cilt). Dâru's Sâdır.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. (1994). *el-Kâmil fî't-Târih*. thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. (11. cilt) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed (1986). *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnaût-Mahmud el-Arnaût. (11 cilt). Dâru İbn Kesîr.
- İğde, Muhyettin. (2016). *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. Pasifik Ofset.
- Koca, Ferhat. (1997). "Hanbelî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/525-547, TDV Yayınları.
- Koç, İsa. (2020). *Hanbelilik-Eş'arîlik ilişkisi (III.-V./IX.-XI. yy.)*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Köse, Saffet. (1999) "İbn Batta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/358, TDV Yayınları,
- Kutlu, Sönmez. (2002). *Türklerin İslamlaşma sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. (4. Basım) TDV Yayınları.
- Kutlu, Sönmez. (2010). *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları.
- el-Mâlâtî, Ebu'l-Huseyin Muhammed b. Ahmed (2009). *Kitâbu't-Tenbîh ve'r-Red 'alâ'l-Ehvâ ve'l-Bida' Müessesetü'r-Reyyân*.
- el-Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. (1954). *el-Müsnedü's-Sahîhi'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlullah (s.a.s.)*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. (5 cilt) Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- en-Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. (1991). *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdülgaaffâr Süleyman el-Bündârî ve Seyyid Kesrevî Hasan. (6 cilt) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Onat, Hasan. (2017). *Emevi Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. (3. Basım) Endülüs Yayınları.

- es-Safedî, Ebû's-Selahuddin Halil b. Aybek b. Abdullah. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Ernaût-Türki Mustafa. (29 cilt). Dâru İhya'i't-Turas.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. (2015). *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*. (10. Basım) Rağbet Yayınları.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî. (1962). *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemenî vd. (13 cilt) Dâiretü'l-Ma'arifi'l-Osmaniyye.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. (1998). *el-Câmiü'l-Kebîr, Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. (6 cilt) Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Yıldız, Harun. (2010). *Kendi Kaynakları Işığında Haricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Araştırma Yayınları.
- Yılmaz, Hasan. (2017). *Abbasiler ve Abbasi Halifeler*. Elips Kitap Evi.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1963). *Mîzânü'l-i'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. (4 cilt). Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1967). *Dîvânü'd-Dü'afâ ve'l-Metrûkîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. (2. Basım) Mektebetü'n-Nehda.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985). *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaut vd., (25 cilt). (3. Basım) Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1995). *el-'Ulüv li'l-ali el-Gaffâr fi İzahî Sahih'l-Ahbari ve Sakimiha*. Thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmeksud. Mektebetü Edvâi's-Selef
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1997). *el-Muğni fi'd-Dü'afâ*. thk. Ebû'z-Zehrâ Hâzim el-Kâdî. (2 cilt). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (2003). *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'rûf. (15 cilt). Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- ez-Ziriklî, Hayreddin. (2002). *el-A'lâm*. (8 cilt) (15. Basım) Dârü'l-İlm lil-Melâyîn.